

ESZTÉTIKA

MŰVSZETTÖRTÉNET

NÉPRAJZ

ZENETUDOMÁNY

Ez a lap üres

KISŐRSI ZSÓFIA

„Nem is volt korzó se, meg sörözni se tudtak menni.

Miből? Meg sör se volt!”

Szabadidő, szórakozás, pihenés a hatvanas évek elején

Amikor egy váti származású – később a Szombathelyi Cipőgyárban dolgozó – tűzönőnek a Vas Népében olvasott „*váti korzóról*” és az ott vasárnap délután söröző „*tsz parasztokról*” beszéltem mosolyogva csak annyit válaszolt: „*Nem is volt korzó se, meg sörözni se tudtak menni. Miből? Meg sör se volt!*”¹ A jelen tanulmány a vas megyei falvak hatvanas éveinek elejét mutatja be a szabadidő, szórakozás, pihenés lehetőségeire koncentrálna. A dolgozat a kor írott sajtójának és a visszaemlékezők elbeszéléseinek összevetésére épül.²

A harmadik kollektivizálási szakasszal lezárult a magyar mezőgazdaság átszervezése.³ Annak ellenére, hogy már 1945-től alakítottak közös gazdálkodásokat, Vas megyében csak az említett – 1958/1959–1961 közötti – utolsó időszak hozott jelentős változásokat: a települések körülbelül kétharmad részében ezekben az években szervezték meg először a tsz-eket. A harmadik szakasz elején a celledömölki, a Sárvári és a Szombathelyi járás többé-kevésbé sík területei, a második hullámban a Körmentdi és a Vasvári járás mérsékelt dombos részei, az utolsóban a Vasvári járás hegyháti, a Szentgotthárdi járás folyó menti községei alakultak termelőszövetkezetté.⁴ Ekkor a megye falvait a nagyobb gyárakban dolgozó munkások járták. Feladatuk a közös gazdaságok meg- illetve újjászervezése volt. Eszközeikről, motivációjukról és legfőképpen

¹ Interjú Sz. I. -nével 2014. március 27-én. A felolvasott újságcikket lásd: Vas Népe, 1962. július 10,5. Vát Szombathelytől 15 km-re található község.

² A megye napilapját, a Vas Népét és sokak által járatott Szabad Földet 1960-1962 között tanulmányoztam, különös tekintettel a nyári lapszámokra. Ezek mellett minden ma is kutatható 1960-1962 között Vas megyében megjelenő periodikát vizsgáltam. Amelyek közül csak az 1962-től megjelenő Vasi Népművelés adott hírt tsz-ek szórakozási lehetőségeiről. Elemzésemet orális forrásokra is kiterjesztettem. Interjúalanyaim szülőfalvaik kulturális életében történt változásait a szerint beszéltek el, hogy azok egy-egy konkrét évszámhoz kötött esemény (házasság, gyerekszületés, Szombathelyre költözés stb.) előtt vagy után történtek-e. Így a dolgozat során idézett válaszok a fent említett újságcikkkel összevethetők. 2012 őszétől rögzítettem életinterjúkat. Beszélgetőpartnereim között leginkább az egykori Szombathelyi Cipőgyár falusi és városi származású tűzönői voltak. Felkerestem rokonaikat, testvéreiket, férjeiket is, akik szintén sokszor az üzemben (művezetőként, meósként, sofőrként) dolgoztak. Rajtuk kívül beszélgettem még azokkal a tsz tagokkal, akiknek falujában a Szombathelyi Cipőgyár munkásai szervezték meg az első közös gazdaságokat. Dolgozatban idézett interjúalanyok rövid életrajzát lásd a függelékben. Az interjúszövegeket megszerkesztve és stilizálva közlöm.

Jelmagyarázat:

... szünet a beszédben.

(..) kihagyás az eredeti szövegből.

(szó) – a szerző (K. Zs.) által beszúrt szó.

szó– a szerző (K. Zs.) által kiemelt szó.

³ A dolgozatban a termelőszövetkezetek meg- és újraalapításának (1958/59–1961) szinonimájaként használom a kollektivizálás harmadik hulláma, a mezőgazdaság átszervezése, tsz-be agitálás kifejezéseket. A fogalomhasználat problematikáját lásd: VARGA 2012a,627–640.

⁴ A megyében 1949 előtt hat olyan település volt ahol eredményesen végződött az agitációs munka. Az első szakasz során gyors és erőszakos módszerekkel további 58 faluban került sor tsz-ek/tszcs-k alakítására, így 1953-ra a megye településeinek mintegy egyharmadában kezdte meg működését a közös gazdálkodás valamelyik formája. Az ötvenes évek kilépési hullámai során az addig létrehozott termelőszövetkezetek jelentős része is felbomlott. (Vasi Szemle,1965/2,162–183.). Vas megyei termelőszövetkezetek számának alakulásáról összesített táblázat nem áll a kutató rendelkezésére a szerző gyűjtötte össze a vas megyei tsz-t alapító településeknek és tsz-ek számának változását.

eredményeikről széles körű az irodalom.⁵ A hosszan elhúzódó agitációs munka ellenére legtöbben nem akartak tsz tagok lenni. Ezt elkerülve a hatvanas évek elején rengetegen hagyták el szülőfalujukat és Szombathely valamelyik gyárában kerestek munkát.⁶ Az 1960-as évek első felében évente átlagosan körülbelül 1100 emberrel nőtt a városban élők száma, amelynek 81%-a bevándorló volt. Nem meglepő, hogy 1960–1965 között a megyében 42 000 lakos változtatott lakóhelyet.⁷ Ahogy azt a helyi napilap is megírta: „Több faluban is gondot okoz, hogy a fiatalok nem akarnak falun dolgozni, inkább elmenniük üzemekbe, gyárakba segédmunkásnak.”⁸ 1960-ra megváltozott Szombathely lakosságának összetétele. A szocialista korszak kezdetén a város népességének 10%-a élt mezőgazdaságból, 32,7%-a iparból és építőiparból 57,3%-a szolgáltatásokból, kereskedelemből és közlekedésből. 1960-ra a mezőgazdasági népesség aránya 7,2%-ra mérséklődött, a lakosság 40,1%-a iparból és építőiparból élt, 52,7%-a a tercier szektorban dolgozott. A város lakosságának egy hosszabb időtávú vizsgálata is alátámasztotta, hogy jelentős volt a betelepülés, hiszen 1949 és 1970 közötti időszakban a város gyarapodásának 46%-át a természetes szaporodás, 54%-át pedig a bevándorlás tette ki.⁹ A megyeszékhely a megkésett beruházások és az elmaradt fejlesztési tervek miatt azonban nem tudta sem lakással ellátni, sem foglalkoztatni a városba áramlott – jórészt szakképzettséggel nem rendelkező – első generációs munkásokat. 1960-ban Szombathely lakásállománya 13887 volt, aminek csak 13,4%-a épült 1945 után, s ez a szám 1960-1967 között csak 4241 lakással növekedett.¹⁰ Valuch Tibor kutatásai kimutatták, hogy 1960-ban a lakosok 46,6%-a aktív, 7,5%-a inaktív kereső és 45,9%-a eltartott volt. Az eltartottak magas arányát Valuch azzal magyarázta, hogy az iparosítás fáziskésése miatt nem volt elég munkahely, ezért ha volt is elhelyezkedési kényszer azt a lehetőségek hiánya blokkolta.¹¹ A falvakat és a várost egyaránt érintő problémát többféle módon próbálták orvosolni. 1961-et követő egy-két évben jóval több beruházás történt

⁵ A harmadik szakasz során is meghatározták, hogy egy-egy gyárnak mely falvakban kell tsz-t szervezni. A Szombathelyi Cipőgyár munkásai többek között Nagytílaj és Csipkerek nevű falu agitációjában vettek részt. Ez a szervező munka a gyár üzemi lapjában, a Savaria Cipőben is megjelent. Voltak az agitációban résztvevő és azt gyermekként vagy huszonévesként megélt interjúalanyaim is. Elmondásaik és egyéb források alapján úgy gondolom, hogy az akkor körülbelül 3500 fővel működő gyárból 100-150 fő vett részt az agitációban. Erre a munkára is jelentkezni lehetett, férfiak és nők vegyesen vettek benne részt, fizetést nem kaptak érte. Munkaidő után vitték le őket teherautóval a kijelölt faluba, ahol 3-6 fős csoportokban összeállva járták a házakat. Feladatuk az volt, hogy a tsz-be történő belépésre rábeszéljék a gazdákat. Módszereikről megoszlanak a vélemények mind a visszaemlékezők elbeszéléseiben, mind a szakirodalomban. Vas megyében végrehajtott kollektívizálást a résztvevők elbeszélésének tükrében lásd: BALOGH 1989, 352–356. ; CSISZÁR 1989, 362–364. ; PÖDÖR 1989, 357–361.; PÓSFAI 1989, 365–369. ; SZIMEDLI 1989, 334–344. ; JUHÁSZ 1989, 370–373.; Vasi Szemle, 1981/2, 171–184. Vas megyei utolsó tsz szervezési szakasz jellemzőit lásd: LÉNÁRT 2010, 111–134. Az utolsó kollektívizálási szakasz makroszintű elemzését lásd: KOVÁCS 2013.; VARGA 2012b, 101–115. A harmadik hullám során alkalmazott erőszak formáit lásd: Ö. KOVÁCS 2009, 160–179.; Ö. KOVÁCS 2012, 143–155.

⁶ A falun élő és dolgozó lakosság tömeges gyári munkássá válása már az ötvenes években elkezdődött, Vas megyében azonban csak az évtized végén volt jelentős. Szombathelyen az utolsó kollektívizálási hullámot megelőzően nem történtek jelentős beruházások. Ennek a hivatalos diskurzusban megjelölt oka a város „hátrányos politikai fekvése volt”. Emellett nem jelentett előnyt az sem, hogy a városnak mind az öt jelentős üzeme könnyűipari volt, s a háború során súlyos károkat szenvedett épületek rekonstrukciójára is jelentős összeget kellett fordítani. 1960-ban Gonda György a Városi Tanács VB ülésén a párt és állami szervek legnagyobb gondjának a lakáshelyzet megoldását nevezte. 1955-ig csak 80 új lakás készült el. 1950-es évek végén ugyan zárt és nyitott kertes lakóházak építése két helyen is megindult, ezekbe azonban csak kevés családnak volt hely. A kormány által 1958-ban meghirdetett országos lakásfejlesztési terv végrehajtása is váratott magára, mivel a város ekkor még a megfelelő rendezési tervvel sem rendelkezett (HORVÁTH 2010b, 85–110.).

⁷ HORVÁTH 2010a.

⁸ Vas Népe, 1960. október 28.3.

⁹ VALUCH 2010, 7–14.

¹⁰ HORVÁTH 2010b, 85–110.

¹¹ VALUCH 2010, 7–14.

Szombathelyen, mint az azt megelőző több mint 15 év alatt összesen: fejlesztették a város infrastruktúráját, elkezdték felépíteni az első nagyobb lakótelepeket és a könnyűipari üzemek bővítésére is jelentős összegeket fordítottak.¹² Arra is törekedtek, hogy a falvakban tartsák, illetve visszahívják az onnan elköltöző vagy továbbra is ott élő, de a városban dolgozó – kétlakinak is nevezett– lakosságot. A gyári munka választásának az egyik fő oka a biztos és kiszámítható jövedelem volt, ezért ezt az otthon maradtak számára is megpróbálták biztosítani. Az új munkadíjazási és jövedelemelosztási formák bevezetésével csökkentették az első évekre jellemző munkafegyelmi problémák gyakoriságát. Több tsz-ben nőülési és bevonulási segítyt adtak, s a patronáló gyárak segítségét igénybe véve könnyítettek az aratási munkákon. Számos helyen a téli időszakban is foglalkoztatták a nőket, véradó mozgalmat, tisztasági és szocialista munkaversenyt vezettek be, brigádokat szerveztek. S arra is törekedtek, hogy a városokhoz hasonló–új típusú–kikapcsolódási lehetőségeket alakítsanak ki.

„Mások a lehetőségei a városi dolgozóknak a művelődés és szórakozás terén egyaránt...”¹³

A falvakban maradt lakosság szabadidejének eltöltéséről többféleképpen írtak az újságok. Volt olyan, amikor belátták, hogy „... nem csak a pénz, hanem sokszor az unalom hajtja el a fiatalokat a faluból.”¹⁴ S célként a „városihoz hasonló kulturális viszonyok” megteremtését tűzték ki.¹⁵ A folyóiratok hasábjain a tsz tagok olyan „városi frizurás lányokként” jelentek meg akik „Végignézik a kirakatokat, betérnek az eszpresszóba, fodrászhoz mennek és kozmetikáznak.”¹⁶ Több beszélgetőpartnerem számolt be arról, hogy ő is fiatal korától kezdve Szombathelyre vagy Zalaegerszegre járt be fodrászhoz: „Tizenhat éves voltam, amikor daueroltak először... egy évben háromszor, négyszer, hát akkor még más volt a dauer!”¹⁷ A nőket úgy ábrázolták, mint akik „a legújabb divat szerint öltöznek”¹⁸. A férfiakkal kapcsolatban is megjegyezték, hogy „jól, kimondottan városiasan öltözködnek.”¹⁹ A megkérdezettek másként emlékeztek erre. Sz. I. -né szerint: „Hát azért megismerték a falusit meg a várost! Akkor nem így volt ám az öltözködés, mint most! Hát rongyokba jártunk (...) még ha fiú ruha volt, akkor is abba kellett járni (...) nem tudtunk venni másikat és azon megismerték.”²⁰ Dacolva az ekkor kimondottan jelentős elvándorlással sok olyan írás jelent meg, amely a tsz-ben nagyszámban dolgozó fiatalokról szól:

¹² Az első nagyobb szabású lakótelep kialakításának 1963-ban fogtak neki és ezen az új, Derkovits nevet viselő lakótelepen 1969-ig 1505 lakást adtak át. Ezzel párhuzamosan az 1960-as években folyamatosan nőtt a magánéruvel épített házak száma (1960-ban 146, 1964-ben 316). Ennek ellenére a 100 lakásra jutó lakosok száma a városban még ekkor is 344 fő volt, szemben a 320 fős országos átlaggal (HORVÁTH 2010b, 85–110.). A gyárak növekvő létszámát mutatja, hogy Cipőgyárban például 1957-ben csak 1550-an dolgoztak, a hatvanas évek közepére már 3500-nál is több alkalmazottat foglalkoztatott az üzem (NÉMETH 1985.).

¹³ Vasi Népművelés, 1962/3,1.

¹⁴ Vasi Népművelés, 1962/3,5.

¹⁵ Vasi Népművelés, 1962/3,1.

¹⁶ Szabad Föld, 1962. július 1,4.

¹⁷ Interjú B. E. -nével 2014. március 26-án.

¹⁸ Szabad Föld, 1962. július 1,4.

¹⁹ Szabad Föld, 1962. július 1,4.

²⁰ Interjú Sz. I. -nével 2014. március 27-én.

„Az ifjúság nyolcvan százaléka családtagként dolgozik a termelősövetkezetben. Nem vágnak el a faluból, mert nem csak számításukat, hanem szórakásukat is megtalálták. Télen persze mozgalmasabb a kulturális élet, mint ilyenkor...Az estéket nem csak pihenésre szánják, hanem gyakran összejönnek a községi párt-székház klubjában, ahol televízió, lemezjátszó és sok érdekes társasjáték várja őket. Szombaton táncolnak, vasárnap mozielőadást néznek.”²¹

Az idézet két részletére hívnám fel a figyelmet. A családtagként említettek lehetnek pártolótagok, avagy szüleik helyett csak alkalmanként besegítőik. Ebben a 80%-ba számították a már Szombathelyen élő üzemi munkásokat is. Az el nem költözött fiatalok egy része pedig a tsz mellett a legközelebbi állami gazdaságban vagy gyárban is dolgozott. Így kizárólag a tsz-ben végzett munkából élő fiatalok aránya jóval alacsonyabb volt. Ahogy több interjúalanyom is mondta: „akkor még a tsz olyan szegény volt, olyan kezdeti dolog volt az.”²² Elbeszélésükben sokszor a megélhetési nehézségekről számoltak be: „Egy évig dolgoztunk a tsz-be egy fillér fizetést sem kaptunk. Egy évig, egy évig... egy árva fizetést se, mert a tsz deficittel zárt és egy fillér fizetést se kaptunk.”²³ A termelősövetkezetek első éveit – ahogy azt a kutatások már bizonyították – kifejezetten nehéz volt. A már említett fizetési gondok mellett a falvak lakosságának az igavonó állatok és termelési eszközök hiányával is meg kellett küzdenie. A lovak jó részét például már a traktorok megérkezése előtt elvesztették.²⁴ S előfordult, hogy a tagságnak éjszaka is kellett (volna) dolgoznia.²⁵ Nem meglepő, hogy gyakoriak voltak a már említett munkafegyelmi problémák is. Falusi származású –Cipőgyárban dolgozó– interjúalanyom így emlékezett:

„Mert a tsz tagok nem akartak ám dolgozni, hiába voltak ám tsz tagok. Olyat mondtak, hogy meg kell gyújtani a gabonát, ne adjuk a Kádárnak. Vaskeresztesen hordtuk a gabonát cipőgyári autókkal vasárnap. Azok meg mulattak bent a kocsmában. Mert nem akartak dolgozni, mert azt mondták nem lesz ebből ügyse semmi se, mert elvették. Mert elvett az állam mindent.”²⁶

Az alábbi idézett részlet remekül összefoglalta mindazokat – a dolgozat további részében bemutatásra kerülő – szórakozási lehetőségeket, amelyeket a falvak lakosságának kívántak nyújtani:

„Szórakozásra és kulturális életre is van lehetőség. A KISZ most kapott helyiséget a tsz-től, lemezjátszót, rádiót, 500 kötetes könyvtárat, amelyet negyedévenként cserélnek... Aratás után pedig párnapos kirándulásokra mennek... a faluban mozi van... cukrászda van, s rengeteg szép lány... meg lehet tárgyalni a divatot... a munkába igyekvő lányokon halásznadrág van...”²⁷

²¹ Vas Népe, 1961. július 30.7.

²² Interjú B. E. -nével 2013. március 15-én.

²³ Interjú Sz. I. -nével 2013. március 15-én.

²⁴ Ennek nem csak gazdasági okai voltak. Lásd: PAÁL 2012, 155–167.

²⁵ A Szabad Föld arról számolt be, hogy a tsz-ben éjszaka is dolgoztak, mert csak két permetezőgép volt. Szabad Föld, 1960. október 9, 6.

²⁶ Interjú B. E. -vel és B. E. -nével 2013. október 5-én. A tárgyalt időszakban a nagyobb gyárak tsz-eket patronáltak.

²⁷ Szabad Föld, 1960. július 17.6. A megyei KISZ szervezet sok intézkedést tett a falusi élet városihoz közelítése terén. A Vasi Fiatalok című újságuk rendszeresen számot adott a szakmunkás tanulók mezőkön végzett idénymunkáiról is. A dolgozat során a KISZ által szervezett eseményekre azonban még sem térek ki, mert ezek általában nem a szórakozási lehetőségekre, hanem a munka megszilárdítására koncentráltak.

„A népművelési munka legfontosabb gerince az ismeretterjesztés és a könyvtár.”²⁸

A sajtóban a legtöbb figyelmet a könyvtárépítés és az olvasás népszerűsítése kapta. Szerepüket a hivatalos ideológiának megfelelően magyarították: „... *eljutunk oda, hogy elméleti felkészültség nélkül lehetetlen lesz a gyakorlatban jól gazdálkodni...*”²⁹ A termelőszövetkezetek megszilárdításával párhuzamosan megpróbálták kiépíteni a vidéki könyvtárhálózatot is. A tárgyalt időszak kezdetén ezt a következőképpen ábrázolták:

„Könyvtárunk helyzetén különösen falun nagyon sokat lehet még javítani. Nagyon sok községben helyiség, szekrény és egyéb anyagi felszereltség hiánya akadályozza az eredményes munkát... művelődési otthon már nem épülhet önálló könyvtárhelyiség nélkül. Azokat a művelődési otthonokat pedig ahol önálló könyvtárhelyiség nincs, záros határidőn belül bővíteni kell.”³⁰

Az idő múlásával egyre aprólékosabban szabályozták a falusi könyvtárak állományát is:

„Vidéki könyvtári szakemberek bevonásával... kiválasztották azt a 700 könyvet, amelynek az olvasók és a szakemberek véleménye szerint minden falusi könyvtárban ott a helye... azt is meghatározta, hogy milyen legyen a különféle művek aránya... Azóta gondoskodtak arról, hogy az újonnan megjelenő könyvekről szóló tájékoztatóban hétről-hétre megjelölték, hogy melyek azok a kötetek, amelyekre a falusi könyvtárak törzsgyűjteményében szükség van.”³¹

A központilag kiadott lista létjogosultságát azzal indokolták, hogy korábban egyoldalúan válogatták össze a könyveket, amik így inkább a városok lakóihoz szóltak. A magyarázat érdekessége, hogy ebben az időszakban a népművelési mozgalom sokat hangoztatott célja éppen a „munkás-parasztbarátosság” mélyítése és a hasonló kulturális lehetőségek megteremtése volt.³² A mezőgazdasági szakkönyvek terjesztése azonban illeszkedett a hivatalos diskurzusba. Egyik– később a Cipőgyárban dolgozó– beszélgető-partnerem így emlékezett:

„Könyvtár az nem volt. Akkor, amikor ez a kultúrház megnyílt ott már voltak könyvek, ott már lehetett... de nem könyvtár, csak ki volt rakva néhány könyv, ott lehetett olvasni. De hát olyan, hogy én most Ady Endrét akarom vagy József Attilát vagy Mikszáthot vagy mittomén ilyen válogatás nem volt...ha ott valakit érdekelt belenézett, de különösebben nem (olvasták).”³³

²⁸ Vasi Népművelés, 1962/1, 4–5. Szabad Föld beszámolója szerint 1960-ban falusi könyvtárakban több mint 230. 000 kötet állt az érdeklődők rendelkezésére. Szabad Föld, 1960. szeptember 4, 3.

²⁹ Vas Népe, 1961. július 27, 5. A parasztság új technikával való megismertetése fontos ideológiai cél volt. Összhangban volt a tisztasági mozgalom jelszavaival és a tsz akadémiai feladataival.

³⁰ Vas Népe, 1960. augusztus 28, 3. Ennek ellenére két évvel később a Szabad Föld továbbra is arról számolt be, hogy sok községben a könyvtár felszereltsége csupán néhány székből, asztalból és egy-két könyvvel teli szekrényből állt. S a könyvtár és az orvosi rendelő egy közös helyiségben volt. Szabad Föld, 1962. június 15, 9.

³¹ Vas Népe, 1960. november 26, 5.

³² Szabad Föld hasábjain is nem egyszer arról számoltak be, hogy „*az emberek egyre kevésbé különböznek a város lakosságától műveltségben és ízlésben*”. Szabad Föld, 1962. június 3, 13.

³³ Interjú Sz. I. -nével 2014. március 27-én.

A kitűzött cél elérése érdekében a könyvtárak népszerűségét többféle módon próbálták növelni. Előírták számukra, hogy irodalmi esteket, író-olvasó találkozókat tartsanak.³⁴ Sőt, kijelentették, hogy a szerzőkkel szemben „követelmény, hogy Alkotók ki a falvakba!”³⁵ Ennek ellenére interjúalanyaim soha nem hallottak ilyen programokról. Propagált célként jelent meg az is, hogy a könyvtárosnak előnyös, ha ismeri az olvasóit. Sőt javasolták a beiratkozottak kartonjainak tanulmányozását is:

„...Ezen dokumentumok tanulmányozása képet adhat a lakosság érdeklődési köréről és ennek alapján állíthatjuk össze az ismeretterjesztő tematikát és küldhetünk az érdeklődési körnek megfelelően egyes emberekhez vagy réteghez meghívót.”³⁶

Ezt az egyrészt kivitelezhetetlen, másrészt felesleges munkát volt-e olyan, aki elvégezte nem tudni. De beszélgetőpartnereim elképzelhetőnek tartották, hogy „ilyenformán akarták felmérni, hogy melyik az értelmesebb falu”.³⁷ De mindannyian úgy vélekedtek, ahogy több évtizeden keresztül tsz-ben dolgozó interjúalanyom is mondta: „Egy könyvtár volt... hát én nem hiszem (hogy olvastak ott) ... Tudod mi volt a szórakozás? Tollat fosztottak aztán a fiúk mentek oda hujjogatni.”³⁸ Másik később Szombathelyen eladóként dolgozott beszélgetőpartnerem szintén hasonlóképp emlékezett: „A tsz (megszervezése) után a kultúrházban volt könyvtár... Hát, de nem nagyon (mentek) ...nem is volt idejük, mert mentek dolgozni.”³⁹ A tagok műveltségét is százalékokban mérték, s nagyobb látszatsikereket a következő – interjúalanyaim által is említett – intézkedéssel lehetett elérni:⁴⁰

„... felemelték a könyvtári órák számát, és a klubhelységben elhelyezett könyvtárat folyóiratokkal, napilapokkal látták el. A könyvtári órákat a klubfoglalkozás elé állították be, 3-6 óráig. Mivel télen a 6 óra már belenyúlik az estébe és a fiatalok szórakozni szerettek volna ugyanis többen már 5 órakor megjelentek – könyvtári óra alatt viszont mással nem foglalkozhattak – ismét kénytelenek voltak a folyóiratokat nézegetni.”⁴¹

A cikk további részében beszámoltak arról, hogy ez a „kényszermegoldás” beváltotta a hozzá fűzött reményeket: fiatalok hazafelé menet egyre gyakrabban tértek be olvasni, s ilyenkor a könyvtáros egy-egy könyvet is adott nekik. Ha a folyóirat lapozgatás és könyvkölcsönzés még meg is történt, arra már nem sok esélyt látok, hogy a haza vitt irodalmat szorgosan olvasták volna főleg ezekben az években. A már Szombathelyen dolgozók sokszor még otthon laktak és naponta ingáztak, ami rendkívül megterhelő volt, hiszen hatvanas évek elején még nem volt rendszeres buszjárat. Sokszor műszak előtt és után is 15-20 km-es kerékpárútra kényszerültek. Akik ekkor már a városban

³⁴ Vasi Népművelés, 1962/3, 9.

³⁵ Vasi Népművelés, 1962/1, 5.

³⁶ Vasi Népművelés, 1962/1, 5. Sok cikkben számoltak be arról, hogy a könyvtárosoknak jól kell ismerniük falujuk lakosságát. Lásd például: Vas Népe, 1961. szeptember 16,3. Arról is írtak, hogy a könyvtáros végigjárta a falut télen is, minden házba bement, mindenkivel beszélt, s így kölcsönöztek tőle az emberek. Szabad Föld, 1962. június 15, 9.

³⁷ Interjú K. K. -nével 2012. november 3-án.

³⁸ Interjú T. L. -nével 2014. március 30-án.

³⁹ Interjú K. E. -nével 2014. március 30-án.

⁴⁰ Az újságokban a könyvtár hasznosságát is százalékos eredmények szerint közvetítették, s természetesen mindig beszámoltak a kikölcsönzött/eladott könyvek és a kölcsönzők/vevők számának növekedéséről is.

⁴¹ Vasi Népművelés, 1962/3, 9.

laktak takarékoskodás és a szülők segítése céljából földet művelni jártak csak haza. B. E. -né szerint:

„Akkor nem is volt rá arra, hogy na, most hobbiból ráérjenek... akkor mindenki meg volt keveredve... legalább a betevő falat legyen meg. Szőlővel inkább jobban foglalkoztak, a gyümölcs is ugyanúgy.”⁴²

Ennek ellenére volt olyan kiadó, amelynek könyvei kizárólag csak a falvakban kerültek forgalomba.⁴³ Az újságok arról is írtak, hogy egyre többen voltak olyanok is, akik házi könyvtárat létesítettek. A cél – és a Vas Népe szerint elért siker – az volt, hogy a „*tiszta szoba* «egyik sarkában sok szeretettel és gondosan rendezgetve 100 vagy esetleg több száz kötet könyvet lát a vendég»”⁴⁴

Az eddig felsoroltakon kívül a realitástól még nagyobb mértékben elrugaszkodó törekvések is megjelentek: ládakönyvtárak és könyves-sarkok létesítése. Házhoz viszik az olvasni valót (sic!) címmel arról írtak, hogy „*A majorokba és a közlekedési útvonalaktól távol eső településekre, ahova nagyobb esők után a művelődési autók sem tudnak eljutni, úgynevezett ládakönyvtárakat visznek ki a könyvtárosok és egy-egy könyvszerető helyi lakost kérnek fel a kölcsönzésre. Tapasztalatok szerint a kölcsönzésnek ez a formája bevált... jelenleg 6 ládakönyvtár működik Vas megyében.*”⁴⁵ A falusi talponállók családias hangulatú vendéglővé alakításával párhuzamosan egy Veszprém megyei kezdeményezést követve azt is célul tűzték ki, *hogy a cukrászdákban, eszpresszóknál könyves-sarkot létesítsenek.*⁴⁶

Az „Építsük, szépítsük kultúrotthonunkat mozgalom”⁴⁷

Művelődési házak építése társadalmi munkában történt, amit így ábrázoltak: „Aztán így, sok jó szóval, többször személyes példamutatással vezették rá az embereket... a kultúrház megépítésének és berendezésének fontosságára...”⁴⁸ Gyakran részletezték, hogy mekkora összeget fordított a megyei tanács a falusi klubok megszervezésére.⁴⁹ 1962-ben Vas megyében 135 művelődési otthon és 77 klub működött.⁵⁰ Volt olyan község, ahol a hatvanas évek előtt nem volt művelődési otthon, ott a közös programok az iskolában kaptak helyet. Klubokat a nagyobb gyárakban – például a Szombathelyi Cipőgyárban – is szerveztek, elsődleges szerepük azonban a tsz-ekben volt. Számos feladatot láttak el: például a tsz-híradó

⁴² Interjú B. E. -nével 2013. március 15-én.

⁴³ Ilyen volt a SZÖVÖSZ Kincses Könyvek sorozata. Aminek 1960-ban jelent meg az egymilliomodik példánya. Szabad Föld, 1960. június 26, 2.

⁴⁴ Vas Népe, 1960. október 18, 3.

⁴⁵ Vas Népe, 1961. június 17, 3. Egy nappal később erről a Szabad Föld is beszámolt. Szabad Föld, 1961. június 18, 6.

⁴⁶ Vas Népe, 1962. június 12, 4.

⁴⁷ Vasi Népművelés, 1962/3, 3. A klubélet és a művelődési otthonok funkciója egybemosódott, így ezeket együtt mutatom be.

⁴⁸ Szabad Föld, 1961. július 23, 2. Fürdőt és tekepályát építettek társadalmi munkában Nemeskoltán. Vas Népe, 1961. június 7, 3. Máshol 12 méter átmérőjű közepén világítóoszloppal ellátott beton táncteret s hozzá emelvényt a zenekar számára. Vas Népe, 1961. szeptember 14, 5. A színpad építését több helyen azzal indokolták, hogy ez a nyári népművelési munka egyik legfontosabb eszköze. Vas Népe, 1962. július 8, 5.

⁴⁹ Ennek ellenére kezdetben meglehetősen hiányos felszereltséggel rendelkeztek. Mit mi sem bizonyít jobban, hogy még arról is írtak cikket mikor az egyik negyven új széket kapott. Vas Népe, 1961. augusztus 5, 6. Vasi Népművelés is beszámolt a hiányos felszereltségről. Vasi Népművelés, 1962/3, 4.

⁵⁰ Vasi Népművelés, 1962/3, 3.

szervezését, tsz-eket érintő rendeletek ismertetését. S ami talán ennél is fontosabb, hogy a fiatalok vissza hívását is a kultúrélet fellendítésében látták:

„...néhány év múlva már mindenütt megerősödnek a tsz-ek, megváltozik a falvak arculata... a falu közepén épülő hatalmas művelődési otthon. Jövőre, ha átadják... megoldódik a falu művelődési problémája és bizonyos, hogy sokkal szívesebben maradnak majd otthon a fiatalok Sitkén is.”⁵¹

A klubok által valóban nyújtott és a hivatalos diskurzus szerint elvárt szórakozási lehetőségek nagymértékben különböztek egymástól. A Vasi Népművelésben többször írtak a művelődési otthonok ideálisnak tartott vezetési módszereiről.⁵² Ajánlott hanglemez-koncerteket, hanglemez-délutánokat, bábelőadásokat, komolyzenei esteket, diavetítéseket, mese délelőttöket, szakköröket, háziasszony klubot, gyerekek és felnőttek számára kitalált játékokat is soroltak fel. S úgy tervezték, hogy „*legyen a falusi klub színhelye a különböző családi ünnepek megrendezésének is.*”⁵³ Fontosnak tartották, hogy „*Attól is meg kell óvni (a művelődési házat) hogy kizárólag mozivá és táncteremmé váljon.*”⁵⁴

Hasonló kritika jelent meg a klubokban történő rádióhallgatással kapcsolatban is. A rádiót a „*Legtöbbször arra használják, hogy az összegyűlt fiatalok tánczenét, labdarugó mérkőzés közvetítést hallgassanak... Pedig milyen sok kérdésre ad feleletet a rádió!*”⁵⁵ Ebben az időszakban milliók nevelőjének tartották, s hangsúlyozták, hogy hallgatóinak több mint fele falusi ember. A kifejezetten nekik szóló adást a Falurádió sugározta a Kossuth rádión minden reggel öt órakor húsz percben.⁵⁶

A televízió nézéssel kapcsolatban sem voltak elégedettek a klubok szervezői:

„A tv műsorokat jobban kell tudatosítanunk és szervesen beillesztetnünk a művelődési otthon ismeretterjesztő programjába. Egyes előadásokra tudatosan kell toboroznunk a közönséget és helyes, hogyha konzultációkkal és a témához kapcsolódó könyvekkel, könyvkölcsönzéssel, filmek vetítésével segítjük a TV-ben látottak jobb megértését.”⁵⁷

A fenti célkitűzés a komplex népművelési mozgalom nevében született, amely szerint a könyvolvasást, a filmvetítést, az író-olvasó találkozókat illetve egyéb előadásokat is össze kell hangolni. A klubok munkáját így összegezték: „*Bár jelenleg talán még túlsúlyban van a szórakozás, de ezzel is sokat tettek az ifjúság összehozása, nevelése, szórakozásának helyes irányba terelése terén...*”⁵⁸

⁵¹ Vas Népe, 1960. október 14. 3. Újságok hasábjain többször jelent meg az, hogy a gyárakban dolgozó fiatalok „*kulturális igényeiket itthon elégítik ki.*” Szabad Föld, 1962. július 1. 4.

⁵² Kluboknak is éves programot kellett készíteniük.

⁵³ Vasi Népművelés, 1962/3, 1.

⁵⁴ Vasi Népművelés, 1962/3, 3.

⁵⁵ Vasi Népművelés, 1962/3, 6.

⁵⁶ Ezen kívül Egy falu, egy nóta című adás volt a Petőfi rádión. A Gazdaszemmél a nagyvilág mezőgazdaságáról a Kossuth rádió pénteki műsorában szerepelt. S minden vasárnap reggel Falusi életképek címmel is volt kimondottan a vidék lakóinak készített műsor. Szabad Föld, 1962. június 3. 13.

⁵⁷ Vasi Népművelés, 1962/1, 7.

⁵⁸ Vasi Népművelés, 1962/3, 4.

Interjúalanyaim elbeszélései és egyéb napilapokban megjelent cikkek a művelődési otthonok tényleges eredményeiről számoltak be: „... klubot rendezett be ahol rádió, magnetofon és lemezjátszó úzi messze az unalmat a hosszú téli estén.”⁵⁹ Sz. I. -né is így emlékezett:

„A hatvanas évek legelején, akkor, már amikor már rendeződött a forradalom után... akkor építettek egy kultúrházat akkor járt oda a fiatalság össze... az már ott jó volt! Ott gramfon volt... lehetett táncolni, játékok voltak, sakk, dominó, kártya... összejött a fiatalság, már ott lehetett szórakozni meg játszani.”⁶⁰

B. L. -né szerint is „Volt klubélet a kultúrba hétvégente... kézimunkázni tanítottak, fonni táskákat... ilyen kézműves foglalkozás volt.”⁶¹

Ekkor huszonéves interjúalanyaim mindannyian szívesen jártak moziba is. A községekben mindenhol hetente egyszer vagy kétszer vetíttek. A Szombathelytől mindössze 8km-re fekvő faluban élő interjúalanyaim egyszer-kétszer még a városba is bementek egy-egy érdekesebb filmre.⁶² A többi tsz tagra azonban nem ez volt a jellemző. Ők csak nagyon ritkán éltek a város nyújtotta szórakozási lehetőségekkel. Sz. I. -né pedig arról számolt be, hogy:

„A másik meg az volt, hogy kinn voltak a váti erdőben a kék ávosok... És minden szombat, vasárnap a katonák jöttek be a faluba és moizáltak. Filmet vetíttek, de nem kellett ám fizetni! A majorban volt egy cselédház és annak a tűzfalára felhúzták a vásznat és mindenki vitte magának a kis stokendliját... jó magyar, régi magyar filmeket vetítettek végig!”⁶³

Az újságok gyakran megírták, ha egy-egy tsz jelentősebb összeget költött a községi mozi építésére. A falusi mozi színvonaláról a Szabad Földben gúnyrajzok is jelentek meg.⁶⁴

A „Ludas Matyit lejátszották! Ó, gyönyörű volt!”⁶⁵

A színdarabokra is jókedvűen emlékeztek vissza a megkérdezettek. Ahogy Sz. I. -né mondta: „*Fiatalok így összeálltak a téli hónapokban és színdarabokat tanultak meg... a szomszéd falukban mentek.*”⁶⁶ Már az ötvenes években is hagyománya volt a falun a színjátszásnak: „*Amikor fiatalok voltunk, volt ilyen színjátszás... hogyne tele volt az iskola. Persze az volt a szórakozás!*”⁶⁷ Évente két-három darabot mutattak be a faluban és a környező községekben. Mindannyian szeretettel gondoltak vissza iskolai tanáraikra, darabok rendezőire is: „*Összehoztak egy színjátszó csoportot... én is színészkedtem, mentünk más faluba is... elkérték a*

⁵⁹ Vas Népe, 1961. szeptember 14., 5.

⁶⁰ Interjú Sz. I. -nével 2013. március 15-én.

⁶¹ Interjú B. L.-nével 2014. április 4-én.

⁶² Szombathelynek a hatvanas években két filmszínháza volt, amik hétköznaponként kettő illetve három, hétvégénként négy és öt filmet játszottak, s a peremrészeken is működött négy keskenyváznú mozi és négy körzeti filmszínház is. Falun élő és dolgozó interjúalanyaim nem jártak városba szórakozni.

⁶³ Interjú Sz. I. -nével 2013. március 15-én.

⁶⁴ Lásd a függelék I. számú mellékletét. Szabad Föld, 1962. július 29, 16.

⁶⁵ Interjú T. L. -nével 2014. március 30-án.

⁶⁶ Interjú Sz. I. -nével 2013. március 15-én.

⁶⁷ Interjú K. E. -nével 2014. március 30-án.

gazdaságból, Zetornak mondták és akkor felültünk és vittek minket vidékre!”⁶⁸ Ennek ellenére a sajtóban gyakran jelent meg kritika a falusi rendezőkkel szemben, s ennek indoklásaként három szinten kezdték meg a rendezők képzését és két éves színjátszó akadémiát is szerveztek.⁶⁹ Szombathely nem rendelkezett saját színházzal. A helyi kezdeményezések mellett az Állami Déryné színház járta a községeket. S az újságokat olvasva bebizonyosodott, hogy valóban sok helyen megfordult a társulat. Voltak olyan interjúalanyaim, akik a szomszédos faluban részt vettek ilyen előadáson: „Pecölben volt Déryné színház, oda mentünk át... a tsz minket elvitt oda!”⁷⁰ Interjúalanyaim úgy vélekedtek: „Annyira nem is kellett ám nekünk a vándorszínház, mert mi magunk játszottunk ám színdarabokat! Olyan tánckarunk volt! ... meg mentünk szerepelni színdarabokkal meg operettekkel...”⁷¹ A sajtóban az említettekkel ellentétben legtöbbször az jelent meg, hogy „a nívó nem mindig kielégítő”⁷² pedig a közönség „igényli, hogy a falusi kultúra színvonalra magasabb legyen”⁷³ mivel a nézők „A színdarabokban is a haladást keresik.”⁷⁴ Illetve „A főútvonalától távol eső falvak kulturális életének megjavítására kulturális brigádot” alakított a MESZÖV, ami műsoros esteket rendezett.⁷⁵ Számok alapján értékelték a színházakat: felsorolták, hogy a településeken mennyi darabot mutattak be. A teljesítmény mérésekor aze előadások között a felvonások száma alapján tettek különbséget. S legnépszerűbbnek a prózai vígjátékokat nevezték.

A színjátszáshoz kapcsolódtak egyéb, hagyománnyal nem rendelkező –inkább ideológiai, mint valós elvárásokat kielégítő– kezdeményezések. Irodalmi színpaddal több helyen is kísérleteztek.⁷⁶ Többször írtak arról, hogy a falusiak a komolyzenét is igényelték:

„Csehímszenten szövetkezeti parasztokból és gyerekeikből álló „Béke dalárda” alakult, akik hamarosan a közismert népdalok és mozgalmi dalok mellett Liszt és Bartók művekkel gazdagítják műsorukat.”⁷⁷

A községekben – népszerű –hangversenyeket is tartottak:

„... a közönség jórészt sötétedésig a mezőn dolgozott, mégis sok ráadást kértek a zenészekről... Bartók és Kodály egy-egy kórusművét, egy klasszikus szerző dalát és három mozgalmi dalt énekeltek.”⁷⁸

„Szövetkezeti parasztok a Balatonnál”⁷⁹

A szabadidő eltöltésének régi és új formái mellett –korábban a falusiak számára jórészt ismeretlen– utazásokat is szerveztek:

⁶⁸ Interjú B. L. -nével 2014. április 4-én.

⁶⁹ Vas Népe, 1962. július 15, 7.

⁷⁰ Interjú T. L. -nével 2014. március 30-án.

⁷¹ Interjú B. E. -vel és B. E. -nével 2013. október 5-én.

⁷² Vasi Népművelés, 1962/3, 4.

⁷³ Vasi Népművelés, 1962/3, 4.

⁷⁴ Szabad Föld, 1962. július 1, 4.

⁷⁵ Vas Népe, 1961. augusztus 4, 4.

⁷⁶ A Vas Népe szerint irodalmi színpadot 17 helyen szerveztek. Vas Népe, 1961. június 4, 6.

⁷⁷ Vas Népe, 1961. június 10, 3.

⁷⁸ Szabad Föld, 1961. július 9, 12.

⁷⁹ Vas Népe, 1960. augusztus 2, 5.

„Újfajta utazók a hazai és nemzetközi járatokon... az új vonatok újfajta utasai a fejlődés újfajta útjára lépett dolgozó parasztok. Forradalmi változást él át napjainkban a parasztság... Gyökeres szakítás azzal a múlttal, amit a helyhez kötöttség jellemezett... szép számmal akadnak olyanok a külföldre utazók között... olyan parasztemberek, akik korábban a falujuk határáig sem jutottak el...”⁸⁰

Ezeket interjúalanyaim is részt vettek. Beszélgetőpartnereim többségénél ez azonban csak azt jelentette, hogy a tsz-ben eltöltött körülbelül harminc év alatt párszor voltak egynapos kiránduláson a Balatonnál. S csak egy idős asszony nyilatkozott úgy, hogy ő minden évben el tudott menni Badacsonyba és az ország más kedvelt kirándulóhelyein is járt. Az első években azonban különösen kevesen vehettek részt ilyen fajta kirándulásokon. Az utakat az IBUSZ a Mezőgazdasági, Erdészeti és Vízügyi Dolgozók Szakszervezetével (továbbiakban: MEDOSZ) és a Szövetkezetek Országos Szövetségével (továbbiakban: SZÖVOSZ) összefogva vagy Termelőszövetkezeti Tagok Biztosítási és Önszegélyező szervezete bonyolította le. Utóbbinak a Vas Népe beszámolója szerint Vas megyében 1961-ben tízezer tagja volt, s a tagoknak havonta 10 forint tagsági díjat kellett fizetnie.⁸¹ Ekkor a tsz-ben dolgozó családok száma 31143, a tsz tagok száma 35785 fő volt.⁸² Amihez viszonyítva első ránézésre soknak – körülbelül egyharmadnak – tűnik az említett tízezer fő. Gyakorlatban azonban a legtöbb családból két-három ember is dolgozott a tsz-ben, s így már jóval kevesebb ez a szám. Amit alátámaszt az is, hogy 1961-ben összesen csupán 275 tagot mehetett el nyaralni.⁸³ Országos viszonylatban is hasonló adatokat találunk. Az IBUSZ, MEDOSZ és SZÖVOSZ által Budapestre szervezett városnézésen 1960-ban ötezren vettek részt, 1961-ben ezt a számot duplájára akarták növelni. A Szabad Föld beszámolója szerint az IBUSZ vonatain, autóbuszain az egész országból csaknem százezer falusi utazott valahova.⁸⁴

A kirándulások programjai a sajtó szerint a következők voltak: a tsz névadója életútjának megismerése, Budapesten a vidámpark és az állatkert látogatása, Balatonon és Hévízen pihenés, külföldi utakon a nevezetességek mellett a mezőgazdasági üzemek látogatása, szovjet kolhozok életének tanulmányozása. Interjúalanyaim sokszor másképp magyarázták a kirándulások célját: „*Mink is minden évben elmentünk a tsz-szel a csibéktől, legtöbbször a Balatonra mentünk Badacsonyba, mert a pecöliek szerettek inni és ugye ott lehetett inni.*”⁸⁵

⁸⁰ Szabad Föld, 1960. augusztus 7, 10. Nyári tsz munkákra hivatkozva szeptember végéig maradnak nyitva a motelok és üdülők a Balatonnál. Vas Népe, 1961. augusztus 19, 4.

⁸¹ Vas Népe, 1961. szeptember 21, 3.

⁸² HORVÁTH 1962.

⁸³ A Termelőszövetkezeti Tagok Biztosítási és Önszegélyező szervezetében az említett tagsági díj 25%-ból üdülni valamint bel- és külföldi utazásokra küldték a termelőszövetkezeti tagok egy részét. Vas Népe, 1961. szeptember 21, 3. Ebben az időszakban, a gyárakban sem volt magas a kedvezményes üdülésben részesülők száma. 1962-ben például a Szombathelyi Cipőgyár dolgozóinak még 6% -a sem kapott beutalót.

⁸⁴ Szabad Föld, 1961. július 23, 7. A Szabad Föld idézett beszámolója szerint 1961-ben hatezer falusi utazott külföldre, szintén ebben az időszakban Vas Népeben megjelent cikk pedig 600 Szovjetunióba utazottat vidéki említett. Vas Népe, 1961. augusztus 17, 4. Vas Népe egy későbbi számában szintén közölnek adatokat arról, hogy hova mennyi tsz tag utazott. Vas Népe, 1961. augusztus 27, 7. A tárgyalt időszakban különösen kevesen voltak kirándulni, ezért a cikkek hangsúlyozták, hogy ezeknek jutalom jellegük volt. A Budapesten megrendezett mezőgazdasági kiállításra is a „*legszorgalmasabb tagokat*” küldték. Vas Népe, 1962. augusztus 29, 5. Emiatt az Ismerd meg megyédet mozgalmat is propagálták. Vas Népe, 1962. július 8, 5. Érdekes, hogy a gyerekek nyári üdüléséről megjelent cikkekben külön kiemelték, hogy a nyaralók közül mennyi a falusi. Például: Szabad Föld, 1960. július 17, 1. Az IBUSZ programjai többször is megjelent az újságokban. Voltak különvonatos, és autóbusz-különjáratos kirándulások is. Például: Vas Népe, 1961. augusztus 6, 8.

⁸⁵ Interjú K. E. -nével 2014. március 30-án. Pecöl K. E. szülőfaluja melletti község volt.

A megyei lap is gyakran számolt be ezekről a kirándulásról. A cikkek általában csak pár sorosak voltak és számszerűen összegezték, hogy pontosan mennyi busszal hány ember utazott el az adott tsz-ből. Az említett szövetkezetek között régóta működők és az utolsó hullám során megszervezettek egyaránt voltak.⁸⁶ Az idézett rövid beszámolóknál ugyan ritkábban, de jelentek meg olyan cikkek is, amelyek úgy íródtak mintha egy üdülő szerezte volna a sorokat: „*Én is itt töltöttem 10 napot, amit szocialista társadalmunk munkám elismeréséül jutalomként adott. Életem egyik legszebb élménye volt.*”⁸⁷ Ezek azt próbálták meg érzékeltetni, hogy a falusiak a városiakhoz hasonló megbecsülésben részesültek:

„Hévízről írom, e sorokat itt üdülök az ország minden részéről összegyűlt tsz parasztok között. De nem csak mi élvezzük a gyógyító vizet, hanem társadalmi életünk minden rétegének képviselői is. Hajdu Henrik író például órák hosszat elbeszélgetett velünk és meglátogatott bennünk dr. München Ferenc elvtárs, a forradalmi munkás-paraszt kormány elnöke.”⁸⁸

Interjúalanyaim elbeszélésben a következőképpen jelentek meg a kirándulások: „Elmentünk, minden évben elmentünk busszal. Csak reggel mentek és este jöttek... Munkatársaikkal, nem a családdal... Fizette a tsz, a szakszervezet, valami ilyesmit kellett fizetni.”⁸⁹

***

A jelen tanulmány kereteit messze meghaladja a szocialista kultúrpolitika és népművelés elveinek még vázlatos ismertetése is, így a hivatalos diskurzus által propagált szórakozási célokat elbeszélőim emlékeivel vettem össze. Az ilyenformán elemzett írott és orális forrásokkal a falusi lakosság kikapcsolódási lehetőségeit új, eddig kevésbé kutatott megközelítésből vizsgáltam. Tanulmányom rámutatott, hogy az interjúalanyok a falvak által nyújtott kulturális és szórakozási lehetőségekkel megelégedtek. Ezekben az években sem idejük, sem pénzük, sem igényük nem volt egyébire. Ugyanakkor a tárgyalt időszak pozitívuma, hogy ekkor kapott új lendületet – részben a propagált újításoknak is köszönhetően – a lakosság összetartó közösséggé formálódása.

⁸⁶ Toronyban és Vásárosmiskén az utolsó szakasz során szerveztek termelőszövetkezetet. Ezek kirándulásáról lásd: Vas Népe, 1962. július 4, 4. ; Vas Népe, 1961. július 15, 5. De Simaságon például már 1949-től működött közös gazdálkodás, s a sárvári járásban is az ötvenes évek elején is számos tsz működött. Az itt szervezett üdülésekről lásd: Vas Népe, 1961. június 4, 7. ; Vas Népe, 1961. augusztus 11, 4.

⁸⁷ Szabad Föld, 1960. augusztus 14, 5.

⁸⁸ Vas Népe, 1961. július 15, 5.

⁸⁹ Interjú K. E. -nével 2014. március 30-án.

Függelék

Életrajzok

B. E. – né (1940-)

Nagytilajban született.⁹⁰ Két testvérével együtt nevelkedett. Apja paraszti munkát végzett, anyja háztartásbeliként dolgozott. Szüleinek összesen 16 kataszteri hold földje volt. Az általános iskola elvégzése után az otthoni gazdálkodásban segített. Húsz évesen ment férjhez. Huszonegy évesen Szombathelyre költözött a férjével, aki a Szombathelyi Sabaria Cipőgyárban gépkocsivezető volt. Szombathelyre költözése után nyugdíjas koráig ő is a Cipőgyárban dolgozott. Huszonhárom és huszonöt évesen születtek gyermekei. A munkahely mellett ő is és férje is minden héten kijárt Nagytilajba férje szüleinek besegíteni a háztáji gazdálkodásba, és a szőlő művelésébe.

B. E. (1934-)

Nagytilajban született. Apja paraszti munkát végzett, anyja háztartásbeliként dolgozott. Szüleinek összesen 18 kataszteri hold földje volt. Az általános iskola elvégzése után az otthoni gazdálkodásban segített. A Nagytilaji II. Rákóczi Ferenc termelősövetkezet 1960-as megalakulása után egy évig traktorosként dolgozott a tsz földjein. Huszonhét évesen nősült meg, egy szintén nagytilaji származású nőt vett feleségül, akitől később két gyereke született. Ezt követően a Szombathelyi Sabaria Cipőgyárban sofőrként helyezkedett el és körülbelül egy éven keresztül ingázó életformára kényszerült. Miután a felesége is kapott a gyárban munkát, beköltöztek Szombathelyre, házat építettek. A munkahely mellett ő is és felesége is minden héten kijárt Nagytilajba szüleinek besegíteni a háztáji gazdálkodásba, és a szőlő művelésében.

B. L. – né (1944-)

Náraiban született.⁹¹ Öt évvel idősebb bátyjával nevelkedett. Apukája a MÁV-nál asztalosként dolgozott, anyukája háztartásbeli volt, majd termelősövetkezetben takarítónőként helyezkedett el. Három kataszter hold földdel rendelkeztek. Húsz évesen ment férjhez. Első gyermekét huszonegy évesen, másodikat huszonhat évesen szülte. Huszonhat évesen családjával együtt költözött be Szombathelyre. Nyolc osztályos általános iskola elvégzése után Szombathelyre járt tanfolyamra. Nyugdíjas koráig a város három élelmiszer üzletében eladóként dolgozott.

⁹⁰ Szombathelytől 55 km-re található község.

⁹¹ Szombathelytől 7 km-re található község.

K. É. – né (1935-)

Kenézben született, három testvére volt. Általános iskolát Kenézben végezte. Nyolc hold földjük volt. Húsz évesen egy évet Oladon az állami gazdaságban dolgozott, munkásszálláson lakott. Öt gyermeket szült. Ő és férje is nyugdíjas koráig a tsz-ben dolgozott.

K. K. – né (1937-)

Kenézben született, hat testvére volt.⁹² Általános iskolát Kenézben végezte. Négy kataszter hold földdel rendelkeztek. Édesapja állami úttör, édesanyja háztartásbeli volt. Kereskedelmi középiskolába két évet járt, de nem fejezte be. A helyi tanácsban dolgozott két évig (1954–56). Húsz évesen kezdett el dolgozni a Cipőgyárban tűzőnőként. Több évig egyedül lakott albérletben, majd huszonhat évesen ment férjhez egy Németországból hazatért kenézi vasesztergályoshoz. Férjével sokáig még albérletben laktak, majd társasházba költöztek. 1973-ban vett kertet Szombathely közelében. Két gyermeket szült huszonhét és harmincnégy évesen. Ötvenöt évesen ment nyugdíjba.

SZ. I. – né (1930-)

Váton született.⁹³ A családban kilenc gyermek élt. Ő volt a nyolcadik a sorban. Az apja paraszti munkát végzett, anya háztartásbeli volt. Nyolc általános iskolai osztály elvégzése után, huszonöt éves koráig a Sárvári Állami Gazdaságban és az Erdőgazdaságban dolgozott. Ezután három éven keresztül a Szövőgyárban, három műszakban, majd a Cipőgyárban, a raktárban dolgozott. Huszonöt évesen ment férjhez. A férje gépkocsivezető volt. Harminchárom évesen született egy gyermeke. Hatvanegy évesen ment nyugdíjba.

T. L – né (1933-)

Kenézben született, hat testvére volt. Általános iskolát Kenézben végezte. 17 kataszter hold földdel rendelkeztek. Apja paraszti munkát végzett, édesanyja háztartásbeli volt. Húsz évesen egy évet Oladon az állami gazdaságban dolgozott, munkásszálláson lakott.⁹⁴ Huszonhárom évesen ment férjhez. Férje a tsz-ben és Szombathelyen a mai Vasi VízzRT elődjénél betanított munkásként is dolgozott. Huszonhat és huszonnyolc évesen szült. Nyugdíjas koráig tsz-ben dolgozott és takarított.

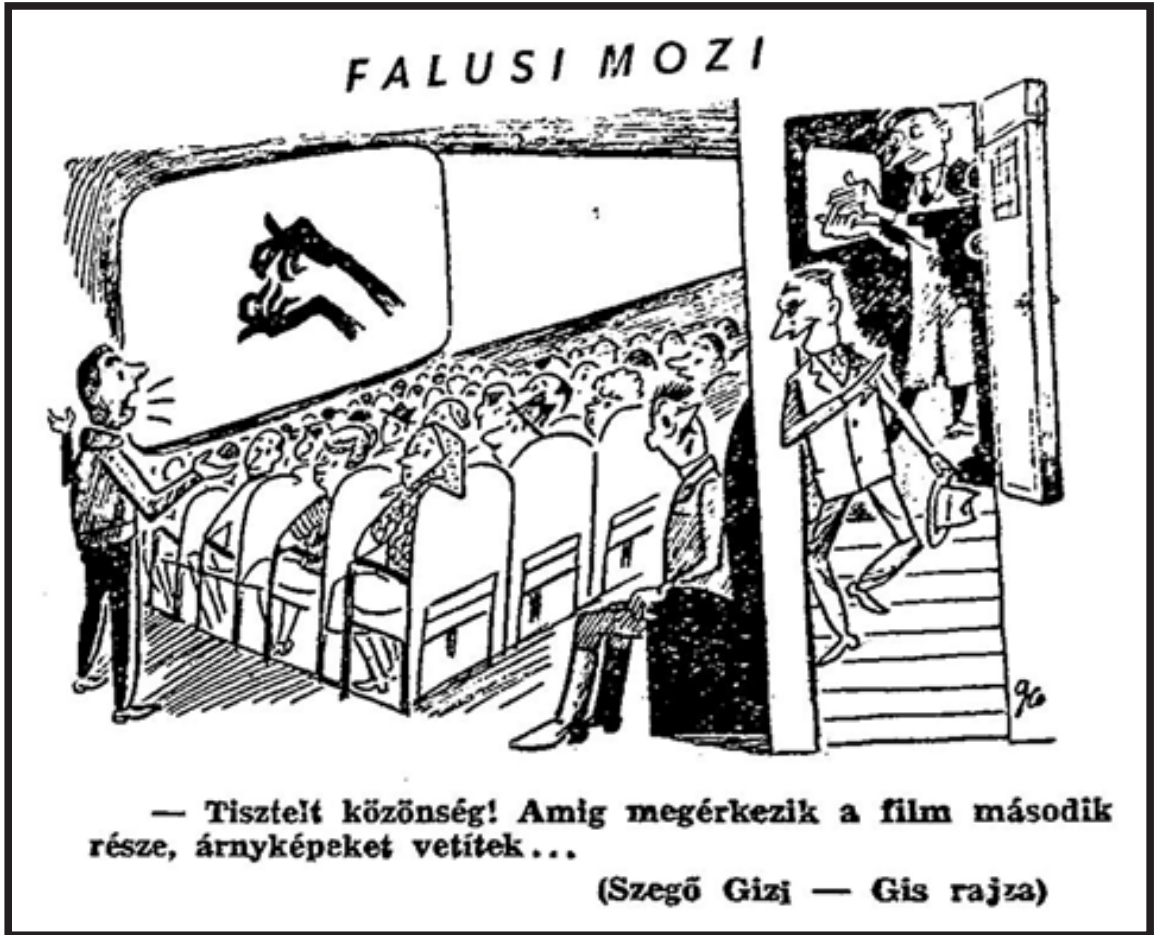
⁹² Szombathelytől 15 km-re található község.

⁹³ Szombathelytől 13 km-re található község.

⁹⁴ 1950-ig önálló község Szombathely határában, ma már a város része.

Karikatúra

1. ábra

Szabad Föld, 1962. július 29, 16.

Bibliográfia

- BALOGH József 1989. „Az egyik hajdani» kiválasztott”. Horváth Tibor: Bük”: Vasi Szemle 3, 352–356.
- CSISZÁR Károly 1989. „Egy tsz szervező emlékeiből”: Vasi Szemle 3, 362–364.
- HORVÁTH Sándor 2010a. „A társadalmi gondolkodás városi gyakorlata: szociálpolitika Szombathelyen a szocialista korszakban (1950–1973)”: VALUCH Tibor (szerk.) : Tanulmányok Szombathely történetéből, 1945–1990. Szombathely Megyei Jogú Város, Szombathely, 233–247.
- HORVÁTH Sándor 2010b. „Városi terek és térhasználat változása Szombathelyen a szocialista korszakban (1945–1973)”: VALUCH Tibor (szerk.) : Tanulmányok Szombathely történetéből, 1945–1990. Szombathely Megyei Jogú Város, Szombathely, 85–113.
- JUHÁSZ Pál 1989. „A falu megszállása”: Vasi Szemle 3, 370–373.
- KOVÁCS Csaba 2013. „Gazdák panasza a kollektivizálás végén”: ArchívNet 1.
http://archivnet.hu/hetkoznapok/a_kollektivizalas_befejezo_hullamanak_idejen_keletkezett_panaszok_nehany_sajatossaga.html
(Utolsó letöltés: 2013. november 1.)
- Ö. KOVÁCS József 2009. „»Sűrített népnevelő« . A kollektivizálás tapasztalattörténetei (1958–1959)” Korall 36, 31–55.
- Ö. KOVÁCS József 2012. „Belső hódítás. »A föld népe” közelről és távolról Magyarországon 1960-ban”: BÖGRE Zsuzsanna–KESZEI András–Ö. KOVÁCS József (szerk.) : Az identitások korlátai. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 143–155.
- PAÁL Zsuzsanna 2012. „Egyéni parasztsorsok és kollektív identitásvesztés”: BÖGRE Zsuzsanna–KESZEI András–Ö. KOVÁCS József (szerk.) : Az identitások korlátai. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 155–167.
- PÖDÖR György 1989. „» Elmegy a kútágas”, Kneisz Ferenc: Vasszilvágy” Vasi Szemle 3, 357–361.
- PÓSFAL János 1989. „A történelmet nem írhatjuk át (Levél a szerkesztőnek)”: Vasi Szemle 3, 365–369.
- SZIMEDLI Józsefné 1989. „A termelőszövetkezeti mozgalom Vas megyei dokumentumaiból 1957–1962”: Vasi Szemle 3, 334–344.
- VALUCH Tibor 2010. „Város társadalma a számok tükrében. A demográfiai és társadalmi viszonyok változásai Szombathelyen a II. világháborútól a rendszerváltozásig”: VALUCH Tibor (szerk.) : Tanulmányok Szombathely történetéből, 1945–1990. Szombathely Megyei Jogú Város, Szombathely, 5–19.
- VARGA Zsuzsanna 2012a. „Mi történt a szovjet kolhoz-modell Magyarországon? Egy adaptációs kísérlet vázlatos története”: MAJOROS István (szerk.) : Háborúk, békék, terroristák. Székely Gábor 70 éves. ELTE, Új-és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 627–640.
- VARGA Zsuzsanna 2012b. „Paraszti ellenállás és alkalmazkodás a kollektivizálás befejező szakaszában, 1959–1961”: SCHLETT András (szerk.) : Földindulások – sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében. Pázmány Press, Budapest, 101–115.

Források**Berzsényi Dániel Könyvtár (BDK)**

HORVÁTH Sándor (szerk.) 1962. Vas Megyei Termelőszövetkezetek Évkönyve 1961. Vas megye Tanácsa VB Mezőgazdasági osztálya, Szombathely.
NÉMETH Edina 1985. Sabaria Cipőgyár. „Jubileumi megyei pályázat 85” Ifjúsági kategória.

A szerző által készített interjúk (A szerző tulajdonában)

Interjú B. E. -vel és B. E. -nével 2013. október 5-én.
Interjú B. E. -nével 2013. március 15-én. ; 2014. március 26-án.
Interjú B. L. -nével 2014. április 4-én.
Interjú K. K. -nével 2012. november 3-án.
Interjú K. E. -nével 2014. március 30-án.
Interjú Sz. I. -nével 2013. március 15-én. ; 2014. március 27-én.
Interjú T. L -nével 2014. március 30-án.

Feldolgozott folyóiratok

Szabad Föld, 1960. június 26, 2.
Szabad Föld, 1960. július 17, 1
Szabad Föld, 1960. július 17, 6.
Szabad Föld, 1960. augusztus 7, 10.
Szabad Föld, 1960. augusztus 14, 5.
Szabad Föld, 1960. szeptember 4, 3.
Szabad Föld, 1960. október 9, 6.
Szabad Föld, 1961. június 18, 6.
Szabad Föld, 1961. július 9, 12.
Szabad Föld, 1961. július 23, 2.
Szabad Föld, 1961. július 23, 7.
Szabad Föld, 1962. június 3, 13.
Szabad Föld, 1962. június 15, 9.
Szabad Föld, 1962. július 1, 4.
Szabad Föld, 1962. július 29, 16.
Vas Népe, 1960. augusztus 2, 5.
Vas Népe, 1960. augusztus 28, 3.
Vas Népe, 1960. október 14, 3.
Vas Népe, 1960. október 18, 3.
Vas Népe, 1960. október 28, 3.
Vas Népe, 1960. november 26, 5.
Vas Népe, 1961. június 4, 6.
Vas Népe, 1961. június 4, 7.

- Vas Népe, 1961. június 10, 3.
Vas Népe, 1961. június 17, 3.
Vas Népe, 1961. július 15, 5.
Vas Népe, 1961. július 27, 5.
Vas Népe, 1961. július 30, 7.
Vas Népe, 1961. augusztus 4, 4.
Vas Népe, 1961. augusztus 5, 6.
Vas Népe, 1961. augusztus 6, 8.
Vas Népe, 1961. augusztus 11, 4.
Vas Népe, 1961. augusztus 17, 4.
Vas Népe, 1961. augusztus 19, 4.
Vas Népe, 1961. augusztus 27, 7.
Vas Népe, 1961. szeptember 14, 5.
Vas Népe, 1961. szeptember 16, 3.
Vas Népe, 1961. szeptember 21, 3.
Vas Népe, 1962. június 12, 4.
Vas Népe, 1962. július 4, 4.
Vas Népe, 1962. július 8, 5.
Vas Népe, 1962. július 10, 5.
Vas Népe, 1962. július 15, 7.
Vas Népe, 1962. augusztus 29, 5.
Vasi Népművelés, 1962/1, 4–5.
Vasi Népművelés, 1962/1, 7.
Vasi Népművelés, 1962/3, 1.
Vasi Népművelés, 1962/3, 3–6.
Vasi Népművelés, 1962/3, 9.
Vasi Szemle, 1965/2, 162–183.
Vasi Szemle, 1981/2, 171–184.